

UiT Norgga
árktalaš universitehta

Böoredimmie mejtie sijnth
meatan árródh goerehtimmesn

SAMINOR 3

Guvvieh: Jonatan Ottesen

Mij SAMINOR?

SAMINOR lea healsoe- jñh jieledetsiehkiergoerehtimmie almetji gaskem dajvine saemien jñh nöörlen árrójgumie. Goerehtimmie edtja daataváaromem dotkemasse vedtedh mij sæjhta lissiehtamme daajroem healsoen, skiemtjelassi jñh jieledetsiehkien bijre vedtedh árróji luvnie mah dajvine noerhtene árróeh jienebi etnisiteetigumie, gusnie saemien árrójh lea sjiere jarngesne. Ulmie lea ov-healsoem hööptedh, jñh healsoedienesjefaalenassem gaajhkesidie bueriedidh.

Goerehtimmiem tjirrehtamme göökh aarebi, minngemes aejkien 2013-2014. Saemien healsoedotkemejarne (Senter for samisk helseforskning) UiT Nöörjen arktiske universiteetesne goerehtimmiem tjirrehte.

Mannasinie datnem gihtjebe meatan árródh?

Mijjiej datnem gihtjebe meatan árródh dan ávtteste datne leah gaskem 40 jñh 79 jaepien báeries jñh dajvesne árróeh gusnie edtja

SAMINOR 3 tjirrehtidh. Gaajhkh árrójh daennie aalteredáehkesne abpe jallh bieline tjieltesne, bööresuvvieh. Dov nomme jñh adresse leah veedtjesovveme Folkeregisteristie.

Mannasinie meatan árródh SAMINOR-goerehtimmesne?

Mijjiej tuhtjebe vihkele illedahkide báástede saarnodh. Dan ávttestedatnegiemeatan, vaestiedassem áadtjoeh jñtse, vaeljehke pryöviiste, jis ih jñtjemdh dan vööste reseerverh. Daate maahta nuhteligs jñh iedtjije biévnesj jñtse healsoen bijre árródh. Dov tjielte aaj jñtse reektehtsem áadtjoeh illedahkigumie dáehkiedaltesisnie tjielteste.

Gosse leah meatan, dellie vihkeles dárjoem healsoedotkemasse vadtah. Illedahkh goerehtimmeste maehtieh jñnjem árróji healsoetsiehkien bijresoptsestidh, jñh daate nuhteligs daajroetjietide, fylhkentjietide, healsoeáejvieladtjide jñh Saemiedægkan. Dah maehtieh dam daajroem nuhtjedh hööptije barkojne nierhkedh mestie

buerebe healsoe jñh sjiehtedamme healsoe-dienesjh sjædta.

Fierhte almetje gie meatan lea seamma vihkele, mejtie leah saemien kveenen jallh daaroen, noere jallh båeries, tjarres jallh skiemtjes. Dan jienebh mah meatan sjidtieh dan vielie ellies jñh stoerre aarvoem SAMINOR åådtje.

Guktie goerehtimmie dorjesåvva?

Gaajhkes mah bööresuvvieh meatan årrodh SAMINOR 3-goerehtimmesne birresuvvieh gihtjemegoerem dievhtedh jñh bööredimmiem åådtjoeh gæssie maahta meatan årrodh fysiske healsoegoerehtimmesne. Gihtjemegoere gyhtjelassh åtna gaskem jeatjah healsoen, skiemtjelassi jñh jieledevuekien bijre jñh maahta gihtjemegoerem vaestiedidh digitaalelaakan jallh paehpierisnie.

Bööredamme almetjh aaltarisnie 70-79 jaepieh paehperegoerem påastesne åådtjoeh. Paehperegoere sæjhta aaj gååvnesidh goerehtimmiesijjesne. Fysiske goerehtimmie dorjesåvva buss-esne jallh vihties lokaalesne tjeltesne. Åvtelen båatah dov fysiske healsoegoerehtæmman lea vaajteles datne leah gihtjemegoerem vaestiedamme. Jis ih leah dam dorjeme, maahtah dam darjodh gosse don fysiske goerehtæmman båatah. Jis viehkiem daarpesjh goerem dievhtedh, maahtah viehkiem åådtjodh barkijjistie goerehtimmiesijjesne. Gihtjemegoere lea seamma vihkele dotkemasse goh doh fysiske goerehtimmieh.

Dan bijre gihtjebe gihtjemegoeresne

Gihtjemegoere gellie gyhtjelassh åtna dov healsoen, skiemtjelassi jñh jieledevuekien bijre:

- joekehts skiemtjelassh
- vaajmoe- jñh åerieskiemtjelassh jñh diabetes/sohkere-jaamedh-gæbja
- covid-19
- åtnoe bådttijste dåaktaristie
- fysiske vaejvieh
- baenie- jñh njaelmiehealsole
- nåajsanvoete, maanah, ietnien aehpie jñh overgangsaaftere
- åtnoe alternatijve bådttjeste/aerpievuekien dånvojistie

- sierredimmie jñh laavseme
- vædtsoehvoete jñh daaresjimmie
- funksjovnegiehpiedimmieh
- åtnoe jñh madtjelevoete healsole- jñh hoksedienesjigujmie
- guktie histovrijes heannadimmieh datnem baajnehtieh daanbien
- negatijve heannadimmieh jieliedisnie
- beapmoe
- jieledekvaliteete
- vaejvieh nahkarinie
- mentaale healsole
- klijma jñh eatnemeskilkehtassh datnem baajnehtieh
- barkoe/ööhpehtimmie/ekonomije
- åtnoe sosijaale dienesijjistie jñh trygdeste
- ruvsemehtieh
- sosijaale dårjoe jñh haalveme
- seksuelle vaaksjoehtimmie
- fysiske darjomh
- religijovne
- gie,le, etnisiteete jñh kultuvre

Daam goerehtibie dennie fysiske goerehtimmesne

Fysiske goerehtimmie vaasa ovrehte 30-45 minudth. Mijjeh daah goerehtimmieh darjobe:

- jalloem jñh væktoem möölebe jñh gaske-bullen jñh nyhtelen bijre
- vaajmoejievkehtimmiem (EKG) möölebe
- virretrygkem jñh liegkedimmiepulsem möölebe
- stijrestimmiefaamoem möölebe
- gåbloekapasiteetem (spirometri) möölebe naakenidie
- naakenh birresuvvieh aktiviteetemeatehkinie kråahpesne vaedtsedh aktem vånkoem
- virrepyövñh jñh voeptepryövñh vaeltebe
- gihtjebe mejtie sæjhta gadtjepryövem vedtedh

Dah mah bijjelen 70 jaepien båeries lissie goerehtæmman bööresuvvieh mij vaasa ovrehte 30 minudth:

- balaanseteeste jñh aelhkie funksjovne-teesth, goh tjihkedidh jñh tjuedtjeliidh
- teeste mojhtesisstie jñh konsentrasjovne-gusnie edtja baakoeh, kreekh damtijidh jñh symbovlh jñh taalh ektiedidh

Daam analyseerebe dejnie biologeles pryövne? (K, L)

Virre- jih gadtjepryöv h åtnasuvvieh edtja analyseeredh:

- njeptjeh vïrresohkeristie
- njeptjeh buejtieïbnijste vïrresne
- vïrreprosentie jih ruevtievåarhkoe
- njeptjeh ovnessie enzymijste (proteinh)
- njeptjeh vaeljehke hormonijste
- njeptjeh ovnessie saelhtijste jih mineraalijste
- ovlememarköörh kråahpesne
- ovnessie indikatovrh guktie dov tjiermieh juhtieh
- antistoff covid-19-skiemtjelasen vööste (korona), naakenidie mah meatan goerehtimmesne
- vitamijne B12

Analysh pryövijste vöörhkesuvvieh daatabaasese dov gihtjemegoerevaestiedassigujmie ektine. Doh aajmene vïrrepyöv h biobaanghkes vöörhkesuvvieh UiT Nöörjen arktiske universiteetesne juktie åtnasovvedh dotkemisnie mænngan.

Lahtestimmieh dutnjien gie meatan

Jis sijhth, maahtah goerehtimmien mænngan vaestiedassh vaeljehke möölegidie jih analyse åadtjodh. Dej gaskem sijhth bïevnesh åadtjodh dov:

- jalloen, væktoen, kråahpemaasseindeksen (BMI) bïjre
- man vijries nyhtelen jih gaskebullen bïjre
- vïrretrygken, liegkedimmiepulsen bïjre
- vïrreprosenten bïjre
- guhkiestijjevïrresohkeren bïjre
- gåbloekapasiteete

Jis naakenh daejstie möölegijstie vuesiehtieh lea daerpies medisijnen fulkesimmien bïjre, sijhth juvnehtimmien åadtjodh dåakterem gaskesadtedh. Datne maahtah jïjtjemdh reserveerdh pryöveilledahkh daejredh, men jis pryöveilledahke varke båehtjierdimmien dåaktaristie daarpesje, sijhth læjhkan bïevnesh dan bïjre åadtjodh.

Bïevnesh goerehtimmien bïjre mearan juhtie-minie, jih båetijen aejkien dotkemeilledahkh, sijhtebe bïevnedh SAMNIOR:en nedtesæjrosne (www.saminor.no), plaeriej jih sosijaale mediji tjïrrh jih ovnessie öörneminie jih almetjetjåanghkojne.

Persovnevaarjelimmie, dov jååhkesjimmie jih reaktah

Jïjtjevyljehke meatan årrodh SAMINOR:esne. Maahtah meatan årrodh jalhts ih sijhth meatan årrodh gaajhkine bieline goerehtimmeste. Gosse meatan SAMINOR:esne datne jååhkesjh dov bïevnesh jih biologeles pryöv h maehtieh åtnasovvedh dotkemasse saacht man guhkiem åvtese. Jååhkesjimmie faamosne goske eventuelle veeljh dam bååstede giesedh. Datne aaj jååhkesjh maehtedh bööresovvedh orre jallh lissiegoerehtimmide jis sjyöhtehke sjædta.

Dov reaktah

Maahtah saacht gæssie dov jååhkesjimmien bååstede giesedh. Jis jïjtjemdh goerehtimmeste geasah, dotkeme dov bïevnesidie jih biologeles materijellese sæjhta galhkedh. Dellie maahtah krievendh dov biologeles materijelle bïejstenieh, jih dov healsoebïevnesh skubpesuvvieh jallh deellesuvvieh eannan 30 biejjieh nåhkeme. Ij leah daate faamosne jis bïevnesh joe leah anonyme dorjesovveme jallh meatan vaaltasovveme analysine, jallh jis biologeles materijelle gietedimmien mænngan leah meatan jeatjah dorjesisnie. Jis sijhth vuejnedh mah bïevnesh SAMINOR lea dov bïjre vöörh-keme jallh sijhth dov jååhkesjimmien bååstede giesedh, maahtah mijjem gaskesadtedh e-påastesne saminor@uit.no.

Govlehtallijh jih tjåadtjoehtæjjah

Saemien healsoedotkemejarnge (Senter for samisk helseforskning) UiT Nöörjen arktiske universiteete SAMINOR 3-goerehtimmien tjïrrhte. Tjåadtjoehtæjja daatagietedimmien åvteste SAMINOR-goerehtæmman lea UiT Nöörjen arktiske universiteete. Daate sæjhta jiehtedh universiteete dam bijjemes dïedtem åtna guktie bïevnesh vöörhkesuvvieh jih åehpies dorjesuvvieh. Maahta persovnevaarjelimmietjirkijem

UiT Nöörjen arktiske universiteetesne gaske-sadtedh sijjesne personvernombud@uit.no

Tjåadtjoehtæjja dotkemen åvteste lea SAMINOR:en åvtehke, dotkije 1, dr.med. Ann Ragnhild Broderstad.

Maahtah aaj Daatavaaksjoeminie (Datatilsynet) jallh Staaten healsoevaaksjoeminie (Statens helsetilsyn) gaskesadtedh jis dååjrh biävnesih jallh biologeles pryövih eah persovnevaarjelimie- jñh healsoelaaki mietie giëtesovvh.

Mij dov biävnesigujmie sjugniehtåvva?

Biävnesih dov bijre, dov vaestiedassh gihtjeme-goesne, illedakhk fysiske möölegijstie jñh analysih dov biologeles pryövijste vöörhkesuvviej båtijen aejkien dotkemasse akten daatabaasese gusnie UiT Nöörjen arktiske universiteete lea tjåadtjoehtæjja giëtedimmien åvteste. Doh biologeles pryövih jååhkesjamme dotkeme-biobaanghkes vöörhkesuvviej UiT Nöörjen arktiske universiteetesne. UiT Norges Arktiske universitet joekehts diënesjh daatagiëtedimmesne nuhtjie. Datne vielie biävnesih daej bijre gaavnh Saminor:en nedtesæjrosne.

Gaajhkh biävnesih jñh pryövih nommen jñh reakedsnommeren namhtah vöörhkesuvviej. Akte koda datnem ektede dov biävnesidie jñh pryöviede. Kodatjoevtenje siërrerne dov healsoebiävnesijstie vöörhkesåvva, jñh ajve naan gille almetjh mah baahtsemem kodatjoevtenjasse åadtjoe mah maehtieh dov biävnesih dutn-jien ektiedidh. Dotkije ij ryökteth baahtsemem biävnesidie dov bijre åadtjoe mah maehtieh datnem goh persovnem identifiseeredh. Akte tjåenghkies kombinasjovne biävnesijstie maahta muvhti veajkoej almetjh ov-ryökteth indentifiseeredh. Dotkijh dan åvteste ajve gaertjiëldihkie biävnesih åadtjoe mah leah eevre daerpies dotkemeulmien gaavhtan.

Dov biävnesih jñh pryövih vöörhkesuvviej dan guhkiem daerpies, jis ih dov jååhkesjimmiem bååstede geasah.

Giëh maehtieh daatah jñh biologeles materijellem SAMINOR:este nuhtjedh?

Jis jaavoe jeahtah meatan årrodh studijisnie, datne jååhkesjh dov biävnesih jñh pryövih maehtieh vijriebasse åtnasovvedh dotkemisnie guhkiebasse. Medisijnen dotkeme iktesth jorkese jñh båtijen aejkien daata maahta dotkeme-prosjektine åtnasovvedh jis dah leah daaletje laaki jñh mieriedimmiej mietie.

Jis edtja baahtsemem SAMINOR-materijellese åadtjodh dotkemeprojekth tjuerieh SAMINOR:en prosjekteståvroem luhpien bijre syökedh. Daata SAMINOR:este maahta åtnasovvedh dotkemeprojektine dejnie ulmine lissiehtamme daajroem vedtedh healsoen, skiëmtjelassi jñh jieledetsiehkij bijre årroji luvnie, mah jiënebeetnihkeles dajvine noerhtene årroeh. Dotkemeprojekth mah daatah SAMINOR:este nuhtjiej edtijeh tjielke nåhtoearvoem årroejidie utnedh dejnie goerettamme dajvine.

Gaajhkes mah dotkememahtoem (dåaktere-graade jallh plearoh) jñh ektiedimmiem sâemies nöörjen dotkemeinstitusjovnese utnieh maehtieh luhpien bijre syökedh daata analyseeredh SAMINOR:este. Studeenth maehtieh aaj luhpiem åadtjodh SAMINOR-daata nuhtjedh gosse åejviebñhkedæjja lea prosjekten åvtehke. Politije, tjirkemesielskh jallh barkoefaaliie eah leah nuepieh daatide.

Magkerh daatah vadtasuvviej?

Dotkijh sijhtieh ajve dejtie biävnesidie åadtjodh mah leah daerpies juktie maehtedh sijjen siëre dotkemegyhtjelasside vaestiedidh. Dotkijh ajve baahtsemem åadtjodh daatide bieleden persovnebiävnesih meigujmie gåarede almetjem ryökteth identifiseeredh. Daate sæjhta jiehtedh damtemes biävnesih dov bijre leah bårhte vaaltasovveme. Gosse dotkijh leah gaervies sijjen analysigujmie, tjuerieh dejtie biävnesidie skubpedh mejtie leah åadtjeme. Gosse biologeles materijellem nuhtjeme edtja baatsah-tassh pryövmaterijelleste eerjedh jallh bååstede seedtedh SAMINOR:ese.

Mah krievenassh gáávnesieh baahrtsemem SAMINOR-daatide áadtjodh?

Gaajhkh dotkemeprosjekth mah sijhtieh daata jallh biologieles materijellem SAMINOR:este nuhtjedh, tjuerieh mieriej sisnjeli árrodh nööri laakijste jñh mieriedimmijste, jñh leah tjoereme daerpies jááhkesjimmieh reebledh ávtelen daata jallh biologieles materijelle deellesávva.

Gaajhke healsoedotkeme gusnie saemieh leah meatan goh dáehkie, jallh mij daata dajvijste veedtie gusnie saemieh leah stoorre lãhkoe almetijstie, jallh leah saemien etnisiteeten, gielen jallh kultuvren bijre, aktem saemien ektie jááhkesjimmieh kreava. Tjuara dagkeres jááhkesjimmieh veedtie Saemiedigkien moenehtsistie Sakkyndig etisk komité for samisk helseforskning gaajhkide prosjektide mah biévnes SAMINOR:este nuhtjeh.

Muvhtine dotkemeprosjektine pryövñh jñh biévnes mejtie ij gáaredh identifiseeredh, maehtieh dotkijdie jeatjah laantine vadtasovvedh (aaj EU/EØS:n álkolen). Dellie mijen álkoelaanten laavenjostogeguejmieh eah mahtieh biévnesidie ektiedidh dutnjien goh almetje. Prosjekten ávtehe tjuara seehtemem utnedh aktene nööri dotkemeinstitusjovnesne, jñh persovnevaarjelmien mieriedimmiej eaktoeh tjuerieh illesovveme árrodh.

Maahta sjyöhtehe sjídtedh biologieles pryövñh laboratorijumine álkoelaantesne analyseeredh (aaj EU/EØS:n álkolen).

Biévnes deallahtimmiej bijre dáastoejidie EU/EØS:n álkolen sijhtieh orrestamme sjídtedh Saminoren nedtesæjrosne

Bååstedeserteme analysijste biologieles materijelleste

Jis dotkemeprosjekth biologieles materijellem SAMINOR:en nuhtjeh jñh analysj daejstie pryövijste darjoeh, edtjeh illedahkide bååstedesertedh SAMINOR:ese. Edtja analyseilledahkh jeatjah SAMINOR-daatine ektine vöörihedh, jñh edtja mahtedh dejtie orresistie nuhtjedh.

Nuepieh genetikheles analyside bætijen aejkien

Maahta sjyöhtehe sjídtedh genetikheles analysj darjodh bætijen aejkien juktie genetikheles skíemtjelassemarköörh goerehtidh. Dagkeres dotkeme sæjhta ajve sjyöhtehe árrodh jis ulmie lea vihkele jñh nuhteligs árroejidie, jñh ulmie dotkeminie lea SAMINOR:en ulmien sisnjelen. Genetikheles materijelle SAMINOR:este ij sijth átnasovvedh sliektem vihtiestidh jallh goerehtidh gubpede saemieh bætieh, jallh juakasovvedh pollisine, tjirkemesieltigumie jallh plearoeh.

Striengkies krievenassh genetikheles dotkemasse. Genetikheles dotkeme ij sijth gæs-sie gih aelkedh ávtelen SAMINOR lea tjirkeme dotkeme lea nööri laaki mietie jñh daerpies luhpiedimmieh veedtie.

Dov bievnesh j'ih ektie-dimmie jeatjah registeridie

Muvhtine dotkemeprosjektine dov daata SAMINOR-goerehtimmeste sæjhta bievneshidie dov bijre aktanadtedh jeatjah registerijstie. Dotkijh mah sijhtieh daatah ektiedidh jeatjah registeridie tjuerieh jååhkesjimmiem åadtjodh siejhme nörjeh laaki mietie, åvtelen maahta dagkerh ektiedimmieh darjodh.

Prosjekth ajve luhpiem åådtje tjæelke bievnesh ektiedidh gusnie dotkemeprosjekti ulmie lea SAMINOR:en bijjemes ulmiej sisnjeli. v. Healsoe-registerelaake § 19 a.

Daate maahta vuesiehtimmien gaavhtan nasjonaale registerh årrodh skiemtjelassi bijre, baalhka, trygde, ööhpehtimmie, barkoe j'ih plearoeh, diagnovseregisterh skiemtjegåetine jallh bievnesh jeatjah healsoegoerehtimmijste mejnie meatan orreme. Muvhth sjyöhtehke registerh leah:

- Kreftregisteret, Dødsårsaksregisteret, Hjerte- og karregisteret, infeksjonsregistre, Legemiddelregisteret (tidligere reseptregisteret), Medisinsk Fødselsregister, Norsk pasientregister, KUHR-databasen (Giehtjedimmie j'ih maaksoe healsoerefusjonijste) trygderegisteret FD-trygd, jeatjah registerh NAV:este, registerh Statistisk Sentralbyråeste åroji, fuelhkien, trygdebievnesh, ööhpehtimmien j'ih vielie bijre, histovrijes registerh j'ih jeatjah nasjonaale registerh j'ih almetjeryöknedimmieh. Nedtesæjroe sæjhta orrestamme sjidtedh sjyöhtehke registerigumie.

Gåarede jeatjah registeridie ektiedidh viehkine dehtie 11-sifferen reaktadimmienommeristie maam gaajhkh årojh Nörjesne utnieh. Daate dorjesåvva naemhtie guktie dotkijh eah daajroem åadtjoeh dov identiteeten bijre. Ektiedimmie registeridie lea vaarjelamme kodatjoevenjen tjirrh mij sierrere vöörhkesåvva.

Bievnesh mah dov bijre veedtjesuvvieh registerijstieh sijhtieh ajve åtnasovvedh dennie tjæelke dotkemeprosjektesne j'ih eah sijhth bååstede sertiostovvedh jallh vöörhkesovvedh SAMINOR:ese. Vadtasovvedh jallh desnie vöörhkesovvedh.

Sååjhtoe mijjeh datnem vihth gaskesadtebe gyhtjelassine mejtie sijhth meatan årrodh orre dotkeme-prosjektine mah edtjeh jienebh daatah sijse tjöönghkedh, v.g. gihtjehtimmien jallh gihtjemegoeren tjirrh. Dellie sijhth bievnesh prosjekten bijre åadtjodh, j'ih jijtjevyljehke dutnjen mejtie sijhth meatan årrodh.

Jis datne aarebi leah meatan orreme SAMINOR:esne, dellie daah bievnesh mejtie daelie vadtah viertiestamme sjidtedh bievneshigumie dov bijre dejstie aarebi SAMINOR-goerehtimmijste.

Gaskesadtemebievnesh

Jis dov lea gyhtjelassh SAMINOR:en jallh Saemien healsoedotkemejarngen bijre maahtah mijjem gaskesadtedh sijjesne saminor@uti.no. Mijjeh pryövebe gaajhkh gyhtjelassh vaestiedidh.

Gåarede aaj mijjem tellefovnesh gaskesadtedh +47 40 64 94 69. Nommere sæjhta gååvneshidh daatatjöönghkemeboelhken.

Fulkh SAMINOR-goerehtimmien

Maahtah SAMINOR:en bijre lohkedh mijjen nedtesæjrojne (www.saminor.no). Desnie sijhth orrestamme bievnesh gaavnedh darjomi bijre mah juhtiemini j'ih dotkemeilledahkh. Reektehtsh mah dorjesuvvieh tjæeltide mah leah meatan, sijhtieh nedtesæjrosne årrodh. Maahtah aaj meatan fulkedh goerehtimmesne sosijaale medijinie.

Bievnesh goerehtimmien
bijre gaavnh sijjesne
www.saminor.no

Jis dov leah gyhtjelassh maahtah
mijjese e-påastem seedtedh diekie
saminor@uit.no

